माध्यमिक तहमा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षाले किशोर किशोरीमा पारेको प्रभाव

शोधकर्ता

पुर्ण बहादुर राई

परीक्षा रोल नं. २१४०१८२/२०६८

त्रि.वि.द.नं. :९-१-९-४४६-२००३

शैक्षिक वर्षः २०६६/२०६७

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय स्वास्थ्य तथा
जनसंख्या विभाग अर्न्तगत स्नातकोत्तर तह (एम.एड) द्वितीय बर्षको
स्वास्थ्य शिक्षा (Pop.Ed 598)पाठ्याशंको आंशिक प्रयोजनार्थ प्रस्तुत शोध-पत्र

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

स्वास्थ्य तथा जनसंख्या शिक्षा विभाग

सुन्दरहरैचा, मोरङ२०७५

विषय : सिफारीस पत्र ।

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशात्र सङ्कायअर्न्तगत स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको स्वास्थ्य शिक्षा ५९८ को प्रयोजनका लागि प्रस्तुत 'माधयमिक तहमा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षाले किशोरीमा पारेको प्रभाव' शीर्षकको शोधपत्र पूर्ण राईले मेरो निर्देशनमा रही मिहिनेतका साथ सिर्जनात्मक तथा नितान्त मौलिक रुपमा तयार पार्नु भएकोले यस शोधकार्य प्रति म सन्तुष्ट छु । अतः यस शोधकार्य मूल्याङ्कनका लागि स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या शिक्षा विभागसमक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

जनार्दन गुरागाईं

शोध

निर्देशक

सुकुना

बहुमुखी क्याम्पस

स्वास्थ्य तथा

जनसङ्ख्या विभाग

सुन्दरहरैंचा मोरङ

घोषणा-पत्र

यो शोधपत्र माध्यमिक तहमा यौन तथा प्जनन् स्वासथ्य शिक्षाले किशोर किशारीमा पारेको प्रभावको बारेमा धनकुटा जिल्ला धनकुटा नगरपालिकामा रहेका तीनवटा माधयमिक विद्यालयमा स्थलगत अध्ययन गरेर अन्तरवार्ता र अवलोकनका माध्यमबाट तथ्याङ्क संकलन, प्रशोधन, तालिकीकरण, व्याख्या र विश्लेषण गरी आफ्नै मौलिक भाषमा तयार पारिएको हो । यस अनुसन्धानलाई तयार पार्न अनुसन्धानका क्रममा अपनाइने सम्पूर्ण प्रकृया अपनाइएका छन् । मैले यो अनुसन्धानलाई अरुबाट साभार नगरी आफ्नै भाषा शैलीमा आफनै मेहनतले तयार पारेको हुँ । यो अनुसन्धान तयार पार्दा आजसम्म कसैले यो शीर्षकमा कोही कसैबाट अनुसन्धान नगरेको हो भनेर घोषणा समेत गर्दछु ।

पूर्ण बहादुर राई

शोधकर्ता

विषय : शोधपत्र मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको सम्बन्धमा ।

उपर्युक्त सम्बन्धमा सुकुना बहुमुखी क्याम्पसको शिक्षासास्त्र सङ्काय, स्नातकोत्तर तह (M.Ed) स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या विभाग (H.Ed.598) का विद्यार्थी **पूर्ण राईले माध्यमिक तहमा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षाले किशोरीमा पारेको प्रभाव** शीर्षकको शोधपत्र शोध निर्देशक तथा सुपरिवेक्षक बाट बाह्य मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस भई आएको हुँदा निजको आवश्यक मूल्याङ्कन गरी स्वीकृत गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

हस्ताक्षर

१. श्री जनार्दन गुरागाईं विभागीय प्रमुख

....

२. श्री जनार्दन गुरागाईं शोध निर्देशक

....

३. .... बाह्य परीक्षक

.... मिति : २०७५ / /

कृतज्ञता

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय स्वास्थ्य तथा जनसंख्या विभाग एम.एड.दोश्रो बर्षको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्न 'माध्यमिक तहमा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षाले किशोर किशोरीमा पारेको प्रभाव'शीर्षकमा यो शोधपत्र तयार गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्र पूरा गर्न प्रारम्भदेखि अन्त्यसम्म नियमित सुपरिवेक्षण, मार्गदर्शन दिनुहुने निर्देशक श्री जनार्दन गुरागाई ज्यूलाई हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । साथै यस विभागका आदरणीय गुरुज्यूहरु प्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु ।

अध्ययनको क्रममा आवश्यक तथ्याङ्क तथा सूचना उपलव्ध गराएर सहयोग पुऱ्याउने नमूना छनौटमा परेका धनकुटा नगरपालिकाका श्री गोकुण्डेश्वर माध्यमिक विद्यालय, त्रिवेणी माध्यमिक विद्यालय र देउरालि माध्यमिक विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, विद्यार्थीहरुलाई हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । साथै अध्ययनको क्रममा अमूल्य सहयोग र सुझाव दिने मेरा परिवारका सदस्यहरु तथा अन्य मित्रहरुप्रति पनि आभार व्यक्त गर्दछु ।

यस शोध पत्रलाई कम्प्युटर टाइप तथा सेटिङ्ग गरी सहयोग गर्नुहुने न्यू सुकुना स्टेशनरी एण्ड फोटोकपीका प्रो. खगेन्द्र चम्लागाईज्यूलाई धन्यवाद नदिइरहन सक्दिन ।

शोधसार

यस शोधपत्र धनकुटा जिल्लाको धनकुटा नगरपालिकाका तीनवटा सामुदायिक विद्यालयमा केन्द्रित रहेको छ । यस अध्ययनका लागि माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरुमा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्यव शिक्षा सम्बन्धि ज्ञान पत्ता लगाउनु, किशोर किशोरीहरुमा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धि दृष्टिकोण थाहा पाउनु, माध्यमिक तहका विद्यार्थीहरुमा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षाले उनिहरुको व्यवहारमा पारेको प्रभाव पत्ता लगाउनु उद्देश्यहरु राखिएको छ ।

प्रस्तुत अनुसन्धान कार्य वर्णनात्मक ढाँचामा आधारित रही तयार पारिएको छ ।अनुसन्धान कार्यका लागि आवश्यक जनसंख्या माध्यामिक तह कक्षा ९ देखि कक्षा १२ का छात्रा १९८ र छात्र १७२ जना विद्यार्थीहरुलाई आधार मानिएको छ । जनगणना विधिको आधारमा तथ्याङक संकलन गरिएको छ । तथ्याङ्क संकलन गर्दा प्रश्नावलि निर्माण गरि संरचित प्रश्नहरु कक्षामा गई विद्यार्थीहरुलाई भर्न लगाई तथ्याङक गरिएको छ । अनुसन्धानबाट प्राप्त तथ्याङकलाई आवश्याकताअनुसार तालिकीकरण गरी व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

यस अध्ययनमा अध्ययन क्षेत्रमा लिइएको विद्यार्थीहरुको जनसंख्यालाई हर्दा ३७० जना मध्ये १९८ जना छात्रा र १७२ जना छात्र रहेका थिए । धर्मका आधारमा अधिकांश विद्यार्थीहरुले हिन्दु धर्म मान्ने गरेको ४१.६२ प्रतिशत र सबैभन्दा कम इसाई धर्म मान्ने ५.४० प्रतिशत रहेको पाइयो । उमेरगत आधारमा अधिकाश विद्यार्थीहरु १५ वर्षका २८.६४ प्रतिशत र सबैभन्दा कम १३ वर्षका ४.५९ प्रतिशत रहेको पाइयो । जातिगत आधारमा सबैभन्दा बढी राई जाति २३.५१ प्रतिशत सबैभन्दा कम गुरुङ्ग जाति २.७० प्रतिशत रहेको पाईयो ।यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य ज्ञानलाई हेर्दा विद्यार्थीहरुमा १०० प्रतिशतमा नै ज्ञान रहेको पाइयो । यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धि जानकारी लिने माध्यममा घरपरिवारबाट भन्ने ९.४६ प्रतिशत, रेडियो /टिभीबाट ४.५९ प्रतिशत र पुस्तक अध्ययनबाट भन्ने ३८.३४ प्रतिशत र माथिका सबै भन्ने ४७.२९ प्रतिशत रहेको पाइयो ।पुरुषहरुको मुख्य प्रजनन अंग अण्डाकोष हो भन्ने ४.५९ प्रतिशत रहेको पाइयो भने लिङ्ग हो भन्ने ८५.१३ प्रतिशत रहेको पाइयो ।महिलाको मुख्य प्रजनन अंग अण्डाशय हो भन्ने १४.८६ प्रतिशत रहेको र यौनी भन्ने ४६.८३ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । स्त्रीहरुको यौन तथा प्रजनन् अंग योनी हो भन्ने ८०.१०

प्रतिशत रहेको पाइयो । स्त्रीहरुको अण्डा र पुरुषको शुक्रकिटको मिलन अण्डबाहिनी नलीमा हुन्छ भन्ने ५५.९४ प्रतिशत रहेको देखिन्छ ।

महिलामा अण्ड र शुक्रकिटको मिलन पछि गर्भ रहन्छ भन्ने ५६.०३ प्रतिशत र गर्भ रहँदैन भन्नेमा ४३.९७ प्रतिशत रहेको पाईयो । गर्भधान मुख्य लक्षण रजस्वला बन्द हुनु हो भन्ने ७२.१६ प्रतिशत रहको पाइयो। हस्तमैथुन गर्दा यौन रोगबाट बच्न सकिन्छ भन्ने ५८.६४ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । यौन प्रसारित रोग र एच.आई.भी. एड्स सम्बन्धि ज्ञान १०० प्रतिशतमा नै रहेको देखिन्छ । एड्सको प्रमुख कारक तत्व भाइरस हो भन्ने ९३.१६ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षा माध्यमिक तह देखि नै दिनु उपयुक्त हुन्छ भन्ने ६६.४९ प्रतिशत रहेको पाईयो । माध्यामिक तहमा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षा प्रदान गर्नु आवश्यक छ भन्ने ९३.४८ प्रतिशत रहेको देखिन्छ । यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षासँग सम्बन्धि लेख रचना वा कार्यक्रम हेर्नुठीक हो भन्ने ८१.७६ प्रतिशत रहेको पाइयो । यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धि ज्ञान हासिल गर्न पाठ्यपुस्तक मात्र पर्याप्त हुदैन भन्ने ८१.७६ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

नेपालको सन्दर्भमा यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्यको बारेमा धारण विकास नभएको कारण अशिक्षा हो भन्ने ४८.२० प्रतिशत रहेको देखिन्छ ।यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य शिक्षाको ज्ञानले परिवारको आकारमा व्यवस्थापन गर्न सहयोग गर्दछ भन्ने ४४.६० प्रतिशत रहेको पाइयो । किशोरावस्थामा यौन शिक्षााको जानकारीले यौन रोगबाट बच्न सकिन्छ भन्ने ४२.७० प्रतिशत रहेको पाइयो ।यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्यको आवश्यकता यौन तथा प्रजनन् स्वास्थ्य सम्बन्धि रहेको समस्या समधान गर्न भन्ने ४१.६२ प्रतिशत रहेको पाइयो ।

विषय सूची

घोषणापत्र *क*
सिफारिस पत्र *ख*
स्वीकृत पत्र *ग*
कृतज्ञताज्ञापन *घ*
शोधसार *ङ*
विषयसूची *च*
तालिका सूची
चित्र सूची

अध्याय - एक

परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमी १
१.२ समस्याको कथन ५
१.३ अध्ययनको उद्देश्य ६
१.४ अध्ययनको महत्व ६
१.५ अध्ययनको परिसीमा ७
१.६ अध्ययनमा प्रयोग भएका शब्दावलीको परिभाषा ८

अध्याय - दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

२.१ सैद्धान्तिक साहित्यको पुनरावलोकन १०
२.२ व्यवहारिक साहित्यको पुनरवलोकन १३
२.३ अध्ययनका लागि पुनरावलोकनको उपयोगिता १८
२.४ अवधारणात्मक ढाँचा १९

अध्याय -तीन

अध्ययन विधि तथा प्रक्रिया

३.१ अनुसन्धान ढाँचा २१

३.२ तथ्याङ्क संकलनका स्रोतहरू २१

३.२.१ प्राथमिक स्रोतहरू २१

३.२.२ द्वितीय स्रोतहरू २१

३.३ अध्ययनको जनसङ्ख्या २२

३.४ नमूना छनौट विधि २२

३.५ नमुनाको आकार २२

३.६ तथ्याङक संकलनको साधन र वैधता २२

३.७ तथ्याङक संकलन प्रक्रिया २३

३.८तथ्याङकको व्याख्या र विश्लेषण २३

अध्याय-चार

तथ्याङ्क तथा उपलब्धिको व्याख्या र विश्लेषण

४.१ विद्यार्थीहरुको सामान्य विशेषता २४

४.१.१ लिङ्गको आधारमा विद्यार्थीको वर्गिकरण २४

४.१.२ विद्यार्थीको उमेरगत समुह २५

४.१.३ विद्यार्थीहरुको जातजातिगत विवरण २५

४.१.४ विद्यार्थीहरुको धर्मगत विवरण २६

४.१.५ यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य सम्बन्धि जानकारी लिएको विवरण २८

४.१.६ पुरुषको मुख्य प्रजनन अंगको ज्ञान सम्बन्धि विवरण २८

४.१.७ महिलाहरुको मुख्य प्रजनन अंगको ज्ञान सम्बन्धि विवरण ३०

४.१.८ स्त्रीहरुको अन्य यौन अंगको ज्ञान सम्बन्धि विवरण ३०

४.१.९ शुक्रकीट र अण्डाको मिलन हुने अंग सम्बनिध ज्ञान ३१

४.१.१० गर्भाधानको मुख्य लक्षणसम्बन्धि ज्ञान ३२

४.२ यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा ३३

४.२.१ यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यको आवश्यकता ३३

४.२.२ यौन शिक्षा दिन उपयुक्त तह ३४

४.२.३ किशोरावस्थामा यौन सम्बन्धि जानकारी ३५

४.२.४ हस्तमैथुन गर्दा हुने फाइदा ३६

४.२.५ यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षाले परिवारको आकारमा पार्ने प्रभाव ३७
४.२.६. यौन शिक्षाले व्यक्तिमा आएको परिवर्तन ३८
४.३. सारांश तथा प्राप्तिहरु ३९
४.३.१ सारांश ३९
४.३.२ प्राप्तिहरु ४१

अभ्याय - पाँच

निष्कर्ष र सुझावहरु

५.१ निष्कर्ष ४३
५.२ सुझावहरु ४४
५.२.१ सामान्य सुझावहरु ४४
५.२.२ नीतिगत सुझावहरु ४४
५.२.३ भावी अध्ययनका लागि सुझावहरु ४५
सन्दर्भ सामग्री
प्रश्नावली

तालिका सूची

तालिका नं.	विवरण	पेज नं.
१	विद्यार्थीहरुको लिङ्गीय विवरण	२४
२	विद्यार्थीको उमेर समुह विवरण	२५
३	विद्यार्थीहरुको जातजाति सम्वन्धि विवरण	३६
४	विद्यार्थीहरुको धर्म सम्बन्धि विवरण	२७
५	यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षा सम्बन्धि जानकारी लिने माध्यमको विवरण	२८
६	पुरुषको मुख्य प्रजनन अंग सम्बन्धि विवरण	२९
७	महिलाहरुको मुख्य प्रजनन अंग सम्वन्धि विवरण	३०
८	स्त्रीहरुको यौन अंग सम्बन्धि विवरण	३१
९	स्त्रीको अंगमा शुक्रकीट र अण्डाको मिलन हुने सम्बन्धि ज्ञानको विवरण	३१
१०	गर्भाधानको मुख्य लक्षणको विवरण	३२
११	यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्यको आवश्यकता सम्बन्धी विवरण	३३
१२	यौन शिक्षा दिन उपयुक्त तहको विवरण	३४
१३	किशोरावस्था यौन शिक्षाको जानकारीको विवरण	३५
१४	हस्तमैथुन गर्दा हुने फाइदा सम्बन्धी विवरण	३६
१५	यौन तथा प्रजनन स्वास्थ्य शिक्षाको ज्ञानले परिवारको आकारमा परेको प्रभाव सम्बन्धि विवरण	३७
१६	यौन शिक्षाले व्यक्तिमा आएको परिवर्तनको विवरण	३८

चित्र सूची

चित्र नं.	विवरण	पेज नं.
१	विद्यार्थीहरुको धर्म सम्बन्धि विवरण	२७
२	पुरुष प्रजनन् अंग सम्बन्धि विवरण	२९
३	गर्भाधानको मुख्य लक्षणको विवरण	३३
४	किशोरावस्था यौन शिक्षाको जानकारीको विवरण	३६
५	यौन शिक्षाले व्यक्तिमा आएको परिवर्तनको विवरण	३९